

Kecskés András

VERSELMÉLETÜNK NÉHÁNY VITÁS KÉRDÉSE*

Szótagszám? Tagolás? Hangsúly? Nyomaték?

Olyan dolgozatot szeretnék bemutatni, amelynek központi témája a magyar verselmélet — közkeletűbb szóval a verstan — jelenlegi állapota, problémaköre, illetve továbbfejlesztésének lehetőségei. Jól tudom és természetesen tartom, hogy az irodalomtudomány művelői között mindig is számbéli kisebbségben voltak a verstan kutatói. Ezt nyilván azzal magyarázhatjuk, hogy amint magában az élő költészetben „a vers csak cifra szolgál”, az irodalmi mű és az irodalmi folyamat tudományos megközelítésében sem lehet önálló, kiemelt szerepük a verselés technikai problémáinak. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy e „cifra szolgál” hűséges szolgálatait, leleményes ügyeskedései nélkül urának és parancsolójának egyetlen szándéka sem válhatna valóra, vagyis a költészet esztétikumának nélkülözhetetlen hatástényezője a vers mint forma, akkor azon sem csodálkozhatunk, hogy a vele foglalkozó tudományág története a szerényebb teljesítmények mögött egy Arany János vagy egy Horváth János alapvető munkásságát is magában foglalja.

De mi a helyzet ma? Ha azt nézzük, hogy az utóbbi 25–30 évben tizegynéhány könyv, illetve átfogó, nagyobb tanulmány, valamint igen sok kisebb dolgozat, elemzés jelent meg e témakörben (nem egy közülük több kiadásban is), akkor joggal beszélhetünk a magyar verselmélet fellendülésének, egészséges fejlődésének biztató korszakáról. Ha azonban azt is észrevesszük, hogy szinte mindegyik szerző más alapról indulva, más irányban haladva más eredményre jut, egymással — néha meglehetősen hevesen — vitatkozva ugyan, de egymás eredményeit alig-alig hasznosítva, a közös ügy szolgálatának terheit nem megosztva, hanem szinte mindig egyedül vállalva, akkor könnyen kétségeink támadhatnak e számszerű gazdagság tényleges értékeit, jövőbeli távlatait illetően. Mindehhez járul még, hogy az irodalomtörténet és a műelemzés gyakorlatában — talán épp az említett elvi tisztázatlanság következtében — sokkal gyakrabban találkozunk a hagyományos verstani fogalmakkal és módszerekkel, mint az új kezdeményezésekkel. Kérem, engedjék meg, hogy e témakörhöz kapcsolódva idézzem egy természettudós szerzőpár, Wigner Jenő és Ákos Károly néhány gondolatát a *Magyar Tudomány* 1968. évi 5. számából.

„A tudományos közlemények exponenciális arányú növekedése következtében nemcsak a tudomány egésze feletti áttekintés válik mind nehezebbé, hanem az egyes szakterületek művelői sokszor aktívan is elzárkóznak önkörükbe. Azt szokták mondani, hogy a specialista mind többet és többet tud egyre kevesebbről és kevesebbről.

E fragmentálódás következményeként az egyes szakterületek kutatói gyakran nem szereznek tudomást a más területeken felbukkant olyan eredményekről sem, amelyeknek számukra döntő fontosságú vonatkozásai vannak.

Nem ritkaság, és fokozza az áttekinthetlenséget, hogy azonos jelenségek leírása különböző nevek alatt kerül az irodalomba. . . Gyakran lehet találkozni ellentmondó adatokkal is anélkül, hogy ellentmondásukat észrevennénk, s még ha észrevesszük is, nem tisztázzuk az eredetüket. . . .

Ha a maximális tudományos teljesítményt mint célt komolyan vesszük, . . . elkerülhetlenné válik a tudományos erőfeszítések szigorú szervezettsége. Ez azért is szükséges, mivel egyetlen elme már napjainkban sem képes ismereteink minden részletét igazán mélyrehatóan átfogni. S az áttekintés annál nehezebb lesz, minél inkább nő a tudományos információk tömege. Ma minden kutató más kutatók ezreihez tud szólni, de csak egyesek szavára képes figyelni s csak néhányat ért meg. Következésképp a tudomány épületének egysége csak az eredmények állandó számbavételével tartható fenn, s mivel erre az egyes kutató képtelen, különleges szervezet létrehozásával kell megoldani.”

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és az MTA Stilisztikai és Verstani Munkabizottsága együttes felolvasó ülésén 1971. május 18-án.

Nos, ezt írják a fizikusok, és bár nincs szándékomban önkényesen egybemosni egymástól távol eső tudományágak problematikáját, e cikk tételeit rendkívül elgondolkozottaknak és — a megfelelőket megváltoztatva — a mi szakterületünkre is többé-kevésbé érvényeseknek tartom. Ez a gondolat vezetett arra az elhatározásra, hogy dolgozatomban mindenek előtt a szerteágazó elméletek összehangolásának, a magyar verselmélet egy újabb szintézisének lehetőségeit keressem.

*

Kétségtelen, hogy a verstan — részben az irodalom-, részben a nyelvtudomány ágazataként — számtalan ponton érintkezik más — néha merőben idegennek látszó — szakterületekkel. Ezt a sokoldalú kapcsolódást tükrözi az a tény, hogy verselmélettel nemcsak, sőt, nem is elsősorban az irodalomtörténészek foglalkoznak. Hazai viszonylatban is hosszasan sorolhatnánk azoknak a kutatóknak a nevét, akik eredetileg vagy elsődlegesen költők, zenészek, nyelvészek, folkloristák, regény- és drámaírók vagy éppen esztéták, filozófusok, sőt akár fizikusok vagy matematikusok. Amennyire vitathatatlan, hogy a verstan egyedül és teljes egészében az irodalomtudományt szolgálja, annyira nyilvánvaló, hogy problematikája a maga viszonylagos önállóságában, sokrétű összetettségében a legkülönfélébb elvi alapokról és kutatási irányokból is eredményesen megközelíthető. A magyar verstudomány története bőségesen szolgáltat példákat ezekre az önmagukban indokolt, de egymástól eltérő törekvésekre. A magam részéről arra a meggyőződésre jutottam, hogy mindezek az elméletek — bár feloldhatatlan ellentmondásokat, sőt, aligha védhető tévedéseket is tartalmaznak — egyúttal olyan kétségtelen tudományos értékek hordozói, amelyek akart vagy akaratlan mellőzése, hallgatásba vagy vitába fullasztása semmiképpen sem méltányos és célravezető. Persze a békés egymás mellett élés eklekticizmusa ezen a téren nem jelenthet tényleges megoldást. Senki sem gondolhatja komolyan, hogy a magyar versritmusnak a szóhangsúly és a szólamhangsúly, az értelmi tagolás és az akusztikai tagolás, a nyomatékeloszlás és a puszta szótagszám vagy akár a zenei analógia és a „lelkünkben előre zengő ritmusideál” egyszerre érvényesülő, egyaránt lényeges és meghatározó tényezője. A szintézis lehetőségét ezen az úton *nem* fogjuk megtalálni. Más a helyzet azonban, ha megkíséreljük egyenként, világosan és egyértelműen tisztázni — akár a szerző megfogalmazott szándékától eltérően vagy annak ellenére is —, hogy milyen érintkezési pontokból kiindulva, milyen irányból közelítve, a verstan milyen sajátos részterületein sikerült az egyes kutatóknak valóságos összefüggéseket feltárni, távlatilag is helytálló következtetéseket levonni.

Mint a nyelv- és irodalomtudomány minden vonatkozásában, a verstanban is meg kell különböztetnünk az általános érvényű törvényszerűségek elméletét a konkrét szövegekből kiinduló gyakorlati elemzéstől. *Általános, elméleti* vonatkozásban a következő fontosabb lehetőségek adódnak:

a) A kutató foglalkozhat a ritmus fogalmával, meghatározásával, ismeretelméleti problémáival, természeti és művészeti megvalósulásaival, tudati tükröződéssel;

b) Keresheti a beszélt nyelv, közelebről egy adott nemzeti nyelv ritmusának lényeges, megkülönböztető vonásait, a nyelvi ritmus érvényesülésének, közvetítésének, érzékelésének módját, a ritmikus tényezők szerkezetformáló és jelentéshordozó szerepét a nyelvi rendszer egészében;

c) Felderítheti a költői, tehát a vers- és prózaritmus létrejöttének, létezési módjának, érvényesülésének szerepének titkait akár általában, akár egy adott nemzeti költészet vonatkozásában;

d) Nyomon követheti a számszerűen vagy képletszerűen jellemezhető, kötött versmértékek születését, elterjedését, rendszerezheti őket történeti vagy alaki mozzanatok szerint, vizsgálhatja alkalmazásuk történetét, gyakoriságát, lehetőségeit és törvényszerűségeit.

Az egyedi vagy összehasonlító műelemzések *konkrét, gyakorlati* vonatkozásában ismét más lehetőségekkel találkozunk:

a) Vizsgálhatjuk a ritmikai tényezők szerepét a költői alkotás folyamatában, vagyis azt: hogyan születik egy adott vers ritmusa;

b) Foglalkozhatunk a költői ritmus közvetítésének, írásos vagy szóbeli továbbításának problémáival;

c) Az alkotás — befogadás összefüggésrendszerébe illesztve elemezhető és értékelhető a vers mindenkor újraalkotásának ritmikai mozzanata: a ritmusélmény születése. Természetesen itt sem feledhetjük, hogy minden verstani kutatás eleve részleges, és a ritmus csak meghatározott célból, ideiglenesen választható el a mű egészétől, egyéb, tartalmi, stilisztikai, stb. vonatkozásától;

d) Végül — mint minden tudományág — a verstan is foglalkozhat önmagával, saját céljával, feladataival, lehetőségeivel, módszereivel, történeti alakulásával.

Mindezek a kutatási részterületek, illetve tendenciák szükségszerűen kapcsolódnak a legkülönbözőbb társadalom- és természettudományi ágazatok tételeihez, eredményeihez. (Hogy csak a legfontosabbakat említsen: filozófiai ismeretelmélet, szerkezetelmélet, jelközlélmélet, lélektan, szociológia, esztétika, általános művelődéstörténet, poétika, stilsztika, az irodalom, a zene, illetve a képzőművészet elmélete és története, általános és leíró nyelvészet, fonetika, fonológia, fizikai hangtan, élettan, kibernetika stb.)

Részben a megközelítés e szerteágazó irányjai, részben a verselmélet ismeretanyagának más szempontú, belső tagolódása alapján válik lehetővé az a kettős osztású, átfogó rendszerezés, melynek csiráját a holland Groot munkáiban lelhetjük fel,¹ s amely nagy mértékben segítheti eligazodásunkat a verstani cikkek, tanulmányok, elméletek, fejtegetések útvesztőjében. A verstan tehát — tartalmát, célját, módszerét tekintve — lehet:

a) *leíró*, illetve *funkcionális*, azaz versalaktan és versjelentés tan, ez utóbbi foglalkozván az egyes metrumok és ritmikai megvalósulások sajátos, „második kódbeli”, esztétikai szerepével, jelentésével;

b) *korunkbeli*, illetve *történeti* a vizsgált irodalmi jelenségsopornak megfelelően;

c) *elemző*, illetve *előíró* (normatív), ahol ez utóbbinak magyar hagyományai szerencsére nemigen vannak, de azért a hazai szakirodalomban is akadnak olyan megállapítások, amelyek nem értelmezni, hanem befolyásolni igyekeznek a művészi alkotást; és végül

d) *nemzeti*, illetve *általános* vagy — szűkebb értelemben — összehasonlító, megkülönböztetve az egy adott nyelvterület irodalmában érvényesülő ritmikai sajátosságokat azoktól a több nyelvre vagy akár minden nyelvre érvényes törvényszerűségektől, amelyek feltárása, tisztázása és rendszerezése csak különböző nemzetek költészetének összehasonlító elemzése nyomán lehetséges.

Mindezek alapján talán nem tűnik elhamarkodottnak az a megállapítás, hogy a magyar verselmélet súlyosnak látszó elvi megosztottsága nem teljesen, sőt, talán nem is elsődlegesen a helyes és a hibás vagy ellentmondásos nézetek szembesítéséből adódik, hanem igen nagy mértékben abból, hogy az egyes kutatók a tudományos előrehaladás egy bizonyos állomásához érve nem foghatták át teljes egészében a verstan minden vonatkozását, minden külső és belső összefüggését, hanem szükségszerűen a tudományág egy térben és időben meghatározott részterületére összpontosították ugyancsak meghatározott irányú és elvi megalapozottságú vizsgálódásaikat. Hogy nem valami újkeletű, különleges jelenségről van szó, azt meggyőzően bizonyítja a magyar verselmélet első nagy korszakának, a múlt század második felének tudománytörténete. Arany János gondosan, csaknem dialektikus körültekintéssel fogalmazott korszaknyitó tanulmányára (*A magyar nemzeti versidomról*, 1856.) hivatkozva fia, Arany László a versritmus beszélt nyelvi eredetét, akusztikai hangidomát hangsúlyozza, Négyesy László viszont az elvont, szubjektív ritmusérzék metrumalkotó szerepét. Egyikük sem tárta fel a teljes igazságot, de mind Arany László hangsúlyelmélete, mind Négyesy ütemtana nélkül jóval szegényebb és bizonytalanabb lenne a magyar verselmélet.

Arany óta Horváth Jánosnak köszönhetjük az elvi összegezés, rendszerteremtés legjelentősebb kísérletét (*A magyar vers*, 1948 és *Rendszeres magyar verstan*, 1951). Hogy az ő elmélete sem végleges érvényű, az szükségszerűen következik egyrészt az élő költészet rohamosan változó jelenségeiből, másrészt abból az egyszerű tényből, hogy még ezek a valóban átfogó, részletező, igényes tanulmányok sem térhettek ki a versritmus minden lényeges vonatkozására, teljességük — a szerző szándéka ellenére — csak látszólagos. A költői ritmus nyelvi eredetéről, a kötött metrumok kialakulásának, elterjedésének és elvirágzásának folyamatáról, a magyar vers nyomatékrendjéről, a hangzástényező, különösen a versdallam és a hangminőség esztétikai szerepéről, vers és nyelv, vers és stílus, vers és költői kép sokoldalú összefüggéséről, kölcsönhatásáról még sok olyasmit lehetett és lehet ezután is mondani, ami Horváth János munkáiból valamiképpen kimaradt. Az ő kifejezésével élve: „vitas verstani kérdések” mindig is voltak, mindig is lesznek. Az egyes cikkek, tanulmányok vagy akár összefoglaló monográfiák is csak egy adott időszak eredményeire támaszkodva, egy vagy több (de nem minden) megközelítési irányból kiindulva vizsgálhatják a verselmélet egy vagy több (de nem minden) ágazatát. Úgy vélem, ezt az önmagában véve természetesnek ható, magától értetődő tény tudománytörténetünk jelenlegi állapotában nyomatékosan hangsúlyoznunk kell ahhoz, hogy a tudatosítás és a tudományservezés egy magasabb fokán a szükséges elvi viták lényegretörőbbek, sarkítottabbak és termékenyebbek legyenek, s az eltérő elméletek értékes, időtálló mozzanatait

¹ A. W. de GROOT: La métrique générale et le rythme. Bull. Soc. Lingu. de Paris 30. 1930. 201—232.; Zur Grundlegung der allgemeinen Versbaulehre. Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale. VIII—IX. La Haye 1933. 68—81.; Algemene versleer. Den Haag 1946.

szervesen beépülhessenek egy mozgékony, rugalmas, dialektikus szintézis mielőbb körvonalazandó összefüggésrendszerébe.

*

Semmiképpen sem szeretném azt az illúziót kelteni, hogy szerintem ez az oly sokat emlegetett összegezés egyetlen tanulmányban vagy akár egyetlen mai vagy holnapi kutató életművében elvégezhető. Sokkal inkább arra szeretném ráirányítani a figyelmet, amit felolvasásom elején fizikus kollégáink nyilatkozatából idéztem: az összehangolt, szervezett kutatás, a közös célért érzett közös felelősség, a tudatosan vállalt munkamegosztás korunk felgyorsult szellemi életritmusában olyannyira lényegessé vált szerepére. A verselmélet szűkebb keretei között maradván is nyilvánvaló, hogy egyfelől a szintézisre szükség van, másfelől viszont a szintézis megvalósítása súlyos nehézségekbe ütközik. Hogy csak az egyik legmakacsabb problémát említssem: jelen körülményeink között szinte elérhetetlennek látszik, hogy — a véleménykülönbségektől most eltekintve — egyazon kifejezéssel egyazon fogalmat jelöljünk. A *versforma* hol metrumot jelent, hol ritmust, hol a formai, tehát verstani-stilisztikai elemek összességét. A *hangsúly* hol általában nyomatékot jelent, hol a fizikai hangerősség, hol a fiziológiai hangképzés egy meghatározott viszonylatát, a *szólam* hol tartalmi motívumot, hol mondattani egységet, hol pedig hangsúlytól hangsúlyig terjedő hangszakaszt, hogy ritkábban használatos szakszókat, mint *monometrikus* és *bimétrikus* verselés, *monoritmikus* és *poliritmikus* mérték vagy olyan közkeletű, de többféleképpen értelmezett fogalmakat, mint *poétika*, *prozódia*, *metrika*, *tagolás*, *dallam*, *sorozatosság*, *kiegyenlítődség* stb. ne is említsék. Ennek és még sok más, hasonlóan időszerű, sürgető problémának a megoldására egyetlen sikerrel kecsegtető megoldás kínálkozik: a kollektív erőfeszítés. Ha nem is kifejezetten a verstani területén, de az irodalomtudomány, sőt, közelebbről a stíluselmzés berkeiben már nálunk sem ismeretlen tevékenységi forma az előre kitzított, közös témára, esetleg közösen elemzett irodalmi szövegekre összpontosított együttes tanácskozás az irodalom, a nyelvészet és a társtudományok művelőinek részvételével. A külföldi példák között pedig olyan, verstani szempontból is nemzetközi jelentőségű kongresszusok szerepelnek, mint az 1958-as bloomington-i, melynek előadásait és vitáit a Sebők Tamás által szerkesztett *Style in Language* c. kiadványban olvashatjuk, az 1960-as, illetve 1966-os varsói, melyeknek anyaga a *Poétika* többnyelvű kötetében található vagy éppen az 1966-os strasbourg-i, mely teljes egészében a XX. századi francia verseléssel foglalkozott, s szövege szintén nyomtatásban is hozzáférhető *Le vers français au 20e siècle* címen. E gyűjteményes kötetek és más külföldi munkák ismeretében úgy vélem, nem válik kárunkra, ha egy lehetséges verstani szintézis számításba jöhető gondolati és módszertani összetevői között figyelembe vesszük más nemzeti irodalmak verstani tanulmányait is.

A múlt század utolsó évtizedei óta az európai, majd az amerikai verselméleti kutatások jellegzetes alapvonása a *nyelvészet* mindenkor legújabb irányzataival való szoros kapcsolat. Igen találóan jellemzi ezt a helyzetet Roman Jakobson magyarul is megjelent *Nyelvészet és poétika* c. tanulmányának néhány mondata: „Linguista sum; linguistici nihil a me alienum esse puto. (Nyelvész vagyok, semmi sem idegen tőlem, aminek köze van a nyelvhez.) . . . Az az idő, amikor mind a nyelvészek, mind az irodalomtörténészek elkerülték a költői struktúra kérdéseit, végérvényesen elmúlt. . . . A nyelvész, akinek nincs füle a nyelv poétikai funkciójához s az irodalomtudós, aki közömbös nyelvészeti problémák iránt és járatlan a nyelvészet módszereiben, ma már egyaránt kiáltó anakronizmus.”²

A nyelvészet és a verstani kapcsolatának első nagy korszakát a századvég francia tudományos életének élénk hatású újdonsága, a *kísérleti fonetika* indította meg. Georges Lote 1913-ban már mérési adatokkal bőségesen dokumentált, nagyszabású munkában tette közzé kutatási eredményeit.³ Azóta a gépi hangelemzés egyre változatosabb és kifinomultabb módszereit ismerteti a különféle nyelvű szakirodalom, nem utolsósorban a magyar Fónagy Iván tevékenysége nyomán. A vizsgálatok két különböző irányban folynak, egyfelől a hangképzés élettani, másfelől a hangregés akusztikai sajátosságait véve alapul. Itt szeretném megjegyezni, hogy bár az egyes nyelvek hangrendszerének fonetikai leírásában e csaknem százéves módszer felbecsülhetetlen eredményeket hozott, kifejezetten verstani alkalmazásának lehetőségeit sem külföldön, sem itthon nem használták ki kellő mértékben. Olyan merész, bizonyára vitatható elképzelések, mint a szólamok időbeli kiegyenlítődsége, a hangsúlyfokok létezése és funkciója vagy az ún. „áthidaló dallamemelkedő”, nehezen véglegesíthetők a megfelelően programozott, verstani célzatú mérésorozatok tanúságtétele nélkül. Ami a külföldi eredményeket és

² Roman JAKOBSON: *Hang—Jel—Vers*. Bp. 1969. 257.

³ G. LOTE: *L'alexandrin français d'après la phonétique expérimentale*. Paris 1913.

problémákat illeti, hadd utaljék a francia verselmélet nagy fordulatára, mely a pusztán szótagoló vers feltételezésétől a nyomaték versalkotó szerepének felismeréséhez vezetett (Scoppa és követőinek munkái nyomán);⁴ a cseh származású Mukafovský tételére az intonáció vagyis a versdallam ritmusmeghatározó szerepére vonatkozóan;⁵ a strasbourg-i tanácskozásnak arra a Faure által megfogalmazott ötletére, mely szerint a nyomaték lényegét az érzékelhetőség legmagasabb fokában kell keresnünk;⁶ végül pedig a magyar származású Lotz János és a már említett Roman Jakobson egybehangzó megállapítására, mely szerint a szótagszám kötöttségei nem pusztán mennyiségi viszonyok, hanem a fonetikai értelemben vett szótagcsúcsok és ereszkedések kettős osztású (bináris) nyomatékrendje alapján képesek a ritmusélmény kiváltására.⁷ Ez utóbbi tételnek igen nagy hatása lehet a magyar verselméletre, ha figyelembe vesszük, hogy segítségével közös kiindulóponttra vezethetjük vissza a hangsúlyrend és a kötött szótagszám látszólag eltérő minőségeken alapuló problémakörét.

Új lehetőséget teremtett a versben és a nyelvészet gyümölcsöző kapcsolatainak fejlesztésében a századunk első évtizedeiben kialakuló s azóta is újabb hullámokban tovaaterjedő *strukturális nyelvészet*. Orosz, cseh, lengyel, majd angol és amerikai művelői (elsősorban az orosz származású Jakobson) fonológiai és mondattani kutatásai során nemegyszer szembenéztek a verselmélet, a nyelvi és a költői ritmus kérdéseivel. A magyar verstudomány egyik alapvetésével egybehangzóan a vers és a művészi próza ritmusának nyelvi eredetét igazolják, feltárják a metrikai jelentőségű (releváns) nyelvi jelenségek körét az egyes nyelvek és általában a nyelv vonatkozásában, vizsgálják a szólam („colon”) mint nyelvi jelentőségű metrumképző szerepét, a soráthajlások problematikáját, a „fonémikus” (beszédhang-alkotó) és „szupraszegmentális” (hangcsoportonként érvényesülő) nyelvi tényezők ritmikai jelentőségét. Irodalomtudományunkban, ahol az efféle nyelvi megközelítésnek alig van hagyománya, egészséges, pezsdítő hatást jelenthet e módszerek és irányzatok szélesebb körű megismerése, értékes mozzanataik felhasználása.⁸

Még frissebb nyelvészeti eredményeket közvetít és szinte beláthatatlan távlati lehetőségeket kínál a *jelközlélelmélet*. (E szót az egymástól nehezen elhatárolható kommunikációelmélet, illetve információelmélet közös magyar megfelelőjeként használom.) Elvi jelentőségében abban áll, hogy kulcsot ad az irodalmi mű keletkezésének, közvetítésének és befogadásának több szempontú, együttes tudományos vizsgálatához. Mind az angol—amerikai, mind a francia kutatók élesen és világosan megkülönböztetik egyfelől az alkotás folyamatát és eredményét, a mű tárgyi valóságát, másfelől a mű elvont, eszmei (virtuális) létét és alkalmankénti újratelemzését (performance, diction, poème actualisé). A versritmus vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a műnek nincs és nem is lehet egyetlen, örök érvényű, minden részletében meghatározott ritmusszerkezete (még a költő saját olvasatában sem), hanem csak az előadás, meghallgatás, illetve néma olvasás során létrejött megannyi változata, melyek kellő érzékenységgel és mértéktartással elvonatkoztatott egyező vonásai szerencsés esetben megközelíthetők a csak elméletben létező, elvont ritmuseszményt. E gondolat megszívlelése, tanulságainak figyelmes levonása is igen jelentős közvetlen haszonnal járhat a magyar verselmélet számára.

A jelközlélelmélet világméretű kibontakozása azonban nemcsak az elvi összefüggések, hanem a gyakorlati módszerek tekintetében is döntő hatással lehet a művészeti, nyelvi — irodalmi, ezen belül pedig a verstani kutatásokra. Ahhoz, hogy a ma már egyre szélesebb körben alkalmazott számítógépektől mindaddig példátlan mennyiségű objektív tényanyagot, illetve adatszerű bizonyítékokat nyerjünk minél helytállóbb tudományos következtetések levonására, egyetlen alapvető feltételt kell teljesítenünk: a kibernetika sajátos, kettős osztású (bináris) jelrendszeréhez igazítva kell elkészítenünk vizsgálataink szigorúan végiggondolt, részletes programját. Bizvást egyetérthetünk azzal az amerikai kutatóval, aki a *Helikon* 1969. évi 3—4. számában közölt cikkében megállapítja: „Akár hasznos számunkra a computer alkalmazása, akár nem, egy valamire feltétlenül rákényszerít bennünket: minden nagyon természetesen tartott s így rejtve maradó állításunkat, minden feltevésünket explicit módon meg kell fogalmaznunk.”⁹ Minthogy ezúttal nem kívánok az egzakt tudományosság és a művészi érzékenység bonyolult kérdéskörébe hatolni, már csak arra utalnék, hogy a korábban említett külföldi tanulmánykötetek mellett elsősorban a Münchenben 1965-ben megjelent *Mathematik*

⁴ SCOPPA: Vrais principes de la versification développés par un examen comparatif entre la langue italienne et la française. 1811.

⁵ J. MUKAROVSKÝ: Intonation comme facteur de rythme poétique. Archives Néerlandaises... VIII—IX. La Haye 1933. 153—165.

⁶ Le vers français au 20e siècle. Strasbourg—Paris 1967. 79.

⁷ John Lotz: Metric Typology; Roman Jakobson: Linguistics and Poetics. In: Style in Language. Ed. Thomas Sebeok. New York—London 1960. 138., ill. 359.

⁸ L. még: Tanulmányok a XX. századi irodalomtudomány irányzatairól. Szerk. NYIRŐ Lajos. Bp. 1970.

⁹ Robert S. WACHAL: A számítógépek alkalmazásáról. Helikon 1969. 376.

und Dichtung c. kiadvány tartalmaz jelközlélméleti vonatkozású értekezéseket. Itt szeretném még felhívni a figyelmet arra, hogy a gazdag hagyományokkal rendelkező, nemzetközileg igen jelentős orosz verstudomány legújabb eredményei is számítóképes vizsgálatoknak (főként Gaszparov, Lotman, Kolmogorov és Kondratov metrikai elemzéseinek) köszönhetőek. Nyelvész kollégáink már itthon is énekek a gépi elemzés lehetőségeivel, s csak megfelelő programra várnak, hogy eszközeiket az irodalmi műelemzés, így akár a ritmuselemzés szolgálatába állítsák.

Még mindig a külföldi törekvések nálunk is hasznosítható tanulságainak maradványaként folytassam néhány olyan összefüggés felvillantásával, amely kívül esik a nyelvészeti érdeklődés általános tendenciáján. Egyes kutatók (a *Style in Language* kötetéből Lotz János, az 1961-es *Poétikából* Jiří Levý, a hazai szakirodalomból Gáldi László nevét említeném) különböző nemzeti irodalmak verstanát összehasonlítva jutnak általános érvényű, a versritmus elvi alapjait érintő következtetésekre, megteremtve egyrészt a tipológiai rendszerezés, másrészt az *általános verselméleti* törvényszerűségek megfogalmazásának lehetőségét. Mások elsősorban azt a sokoldalú, szerves egybefonódást vizsgálják, amely a költői formatényező világában a kép- és a hanghatások, a stilisztikai és a verstani jelenségek között kétségtelenül fellelhető. Ebből a törekvésből egy rendkívül rugalmas, széles körben érvényes, a mindenkori költészet állandó és változó elemeit a maguk sajátos mozgásában feltáró, *dialektikus költészettan* körvonalai bontakoznak ki. A poétika tartalmának ilyen megközelítése különösen értékes módszertani segítséget jelenthet a modern költészet formai újszerűségének megragadásában és értelmezésében. Ha például a mozgás és az ismétlődés dialektikáját a költői képalkotás és a vershangzás területén egyaránt érvényesülő alapjelenségnek tekinthetjük, akkor könnyebb lesz feloldanunk a különböző korok és irányzatok költői kifejezőskincsének nem egyszer összebékíthetetlennek látszó ellentmondásait. E téren a már említett strasbourg-i tanácskozás anyagán kívül Kibédi Varga Áron 1964-ben, Amszterdamban kiadott könyve jelent a problémák végiggondolására ingerlő, hasznos útbaigazítást.¹⁰

*

Bár rohamosan fogynak a percek, az előadásom címében sorakozó kérdőjelek eltüntetésére nem sok remény mutatkozik. Sőt, mintha az iménti kitekintéssel csak nőtt volna a bizonytalanság, szaporodtak volna a tisztázást sürgető problémák. Ismételten hangsúlyozni szeretném: nem jöttem, nem jöhettem ide azzal az igénnyel, hogy — akár csak a magam nevében is — végleges és egyértelmű választ adjak a magyar verselmélet évszázados nagy kérdéseire. Szilárd meggyőződéseim, hogy tudománytörténünk jelen pillanatában az egymás mellé rendelt, öntörvényű elméletek szaporítása semmiképpen sem lenne célravezető. Hiszem, hogy az egészséges továbbjutás egyetlen helyes módszere mai helyzetünkben nem a tagadó, hanem az igenlő válogatás, a szintézis ügyének közös szolgálata. Előadásom hátralevő részének gondolatkörét erre a hosszú távú, nagy feladatra szeretném összpontosítani.

Mi az tehát, amit eddigi szakirodalmunkban feltétlenül hasznosítható, rendszerképző eredménynek tekinthetünk? Mindenekelőtt a *részletek*, a konkrét művekre, irodalmi jelenségekre vonatkozó megfigyelések, ötletek, elemzések, amelyekben Aranytól napjainkig az irodalomértés, az elmélyült műelemzés szellemének és módszerének egész kincsébányája halmozódott fel. (Hogy csak néhány emlékezetes mozzanatra utaljak az utóbbi évtizedek terméséből: a *Szent László-ének* Vargyas Lajos könyvében, *Az Éj monológja* Péczely Lászlónál, Füst Milán *Öregség* c. verse Fónagy Iván cikkében, de folytathatnám a sort Gáldi László reformkori vagy Petőfi-elemzéseivel, Kiss Ferenc, Szabolcsi Bence József Attilára vonatkozó tanulmányaival, László Zsigmond Kodály-dalaival, és így tovább.) Nép- és műköltészetünk néhány sora a különböző szerzők műveiben vissza-visszatérve már-már minden verstani elmélet próbakövének számít, mind újabb és újabb szellemi értékeket szikráztat fel. (Pihentetésül hadd idézzek közülük néhányat: Hazamennék, de nem tudok; Szalad a kakas, kapja a férget; Magyarországnak édes oltalma; Víz lassú zúgással, szellengedézzel; Szívünkben szent tűz lángolt; Nagy a legény, de nagyobb Boldogtalanúsága; Zsigmond, a király, a császár; Fölszállott a páva vármegyeházára; Mikor az utcán átment a kedves; stb.) A viták heve lecsillapodván egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a megközelítések sokféleségének magyarázata itt sem annyira a téves és a tévedhetetlen álláspontok szembesítésében, mint inkább egyfelől a költői ritmus, a művészi gyakorlat kimeríthetetlen változatosságában, másfelől az elemzés és az értékelés lehetséges szempontjainak szintén végláthatatlan sokaságában rejlik.

A részletmegfigyelések tudományos valóságartalmán (és nyugodtan hozzátehetem: élményt adó, tiszta szépségén) túl azonban a látszólag ellentmondó, összeegyeztethetetlen *elvi*

¹⁰ Á. KIBÉDI VARGA: Les constantes du poème. Á la recherche d'une poétique dialectique. Den Haag 1964. 274 l.

tételek között is bizvást találkozhatunk olyanokkal, amelyek egy magasabb rendező elv érvényesítésével, a tudománytörténet fejlődési irányának figyelembe vételével általános érvényűkötől, a viták tüzeiben nyert megtevésztől indultai töltésüktől megfosztva elfoglalhatják méltó és többé-kevésbé végleges helyüket a magyar verselmélet összefüggérendszerében. Ennek teljes megvalósítását tudatosan a jövő kutatásaira hátrítva szeretném most felsorakoztatni azt a néhány alapvetést, amely jelenlegi legjobb tudomásom és meggyőződésem szerint a majdani szintézis lényegéhez kell hogy tartozzék.¹¹

1. A magyar verselmélet sajátos jelenségeinek vizsgálata során is igazolódtak azok a leg-szélesebb érvényességi körű, *általános verselméleti tételek*, amelyek a konkrét szövegekkel dolgozó, a művek jelenkori hatásán, létformáján alapuló versalkattan és versjelentés tan területén nemzetközi távlatokban is leszűrődtek. Árnyalatnyi eltérésekkel csaknem mindnyájan egyet-értünk abban, hogy versritmus csak a ténylegesen vagy belsőleg *hangzó versben* kereshetünk (Arany László, Hegedűs Lajos, Szabédi László, Fónagy Iván munkái különösképpen kiemelik ezt a szempontot); nem vitatjuk, hogy a verhangzás alkotó tényezői végső soron a hanghatás fizikai összetevőire (*időtartam, erősség, magasság, hangszín*) vezethetők vissza (ezt magyarul Junker Henrik szögezte le először, a tétel tartalmának elmélyítéséhez pedig László Zsigmond és Fónagy Iván könyvei járultak hozzá a legnagyobb mértékben); kevésbé elterjedt, de némi finomítással és megszorítással talán mindenkivel elfogadtatható az a vélemény, mely szerint a megvalósult, hangzó versritmust a szöveg *nyomatékrendje* („erős és gyenge izének” váltakozása) közvetíti a hallgatóhoz (ezt Gáldi László könyve fejti ki a legvilágosabban); elvben nem vitatott, de a gyakorlati elemzésben még sok bizonytalanságot okozó jelenség a *metrum* és *ritmus*, elvont versmérték, illetve konkrét megvalósulás megkülönböztetése, kapcsolata (nálunk Gáldi László fogalmazta meg először francia nyelvű tanulmányaiban); végül egyöntetűen vallott, bár nem egyenlő mértékben alkalmazott alapelv a versstani jelenségek és összefüggések *esztétikai funkciója* (erre épül a versjelentés tan, azaz funkcionális verstan Péczely László könyvében részletesen bemutatott elemző módszere).

2. Egyáltalán nem vitatott, ugyanakkor az eddigénél jóval nagyobb figyelmet, behatóbb vizsgálatot érdemel az a tény, hogy a modern világirodalomban egyedül a magyar költészet fejlesztett ki két eltérő alapelvű, világosan elhatárolható, egyforma természetességgel megvalósítható, azonos esztétikai értékű *metrumrendszer*t. (Más nemzeti irodalmak próbálkozásai vagy teljes kudarccal végződtek, vagy csak részleges, időleges, viszonylagos eredményre vezettek, mint például cseh szomszédainknál.) Egy pillanatra sem állítom, hogy ez a tény önmagában bármiféle értékkülönbséget jelentene, hiszen eredete nyilván a nyelvtörténet, a fonológiai rendszer meghatározó szerepében kereshető. Rendkívül szerencsésnek tartom viszont azt a kivételes helyzetet, amelyet a magyar versstudomány kutatói élvezhetnek, mikor azonos nyelvű szövegekben tanulmányozhatják a kétféle metrumrendszer sajátosságait, külön-külön érvényesítését, sőt, kölcsönhatását, egybefonódó, „szimultán” alakzatait. (E téren Horváth János és Gáldi László alapvető megállapításai óta Szuromi Lajos Ady- és Vajda-tanulmánya hozta a legtöbb újdonságot.) Meggyőződés, hogy a magyar verselméletnek épp e kivételes helyzetből adódóan igen lényeges mondanivalói lehetnek a nemzetközi érvényű, általános verselmélet számára.

3. Arany óta a magyar verskutatók vizsgálódásának egyik fő iránya a magyar vers és a magyar nyelv szerves kapcsolata, a versritmus történeti kialakulásának, illetve a konkrét műalkotásokban való érvényre jutásának *nyelvi alapja*, nyelvi meghatározottsága. Ha e tételt nem általában, hanem a maga helyén, tehát egyfelől a verstörténet, másfelől az alkotásfolyamat egy bizonyos kezdeti, teremtő fázisában értelmezzük, olyan ismeretkezhez jutunk, amely (talán a tényleges zenei eredet szélsőséges híveit kivéve) a verstan minden művelője számára kisebb-nagyobb megszorításokkal elfogadható. Ma már csak mosolyoghatunk vagy enyhén bosszankodhatunk az ötvenes évek túlideologizált, polémikus ízű szóhasználatán, amely szerint a nyelvi eredet elfogadása vagy elvetése „materialista”, illetve „idealista” táborra osztja a versritmus kutatóit. A kérdés történeti és ismeretelméleti vonatkozásait kellőképpen figyelembe véve teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy a magyar versritmus egykori és mindenkori

¹¹ A továbbiakban említendő hazai szakmunkák többségének filológiai adatai megtalálhatók egy korábbi cikkem (A komplex ritmuselemzés elvi kérdései. ItK 1966. 106–139.) 1. számú jegyzetében. Ennek megfelelően itt csak kiegészítő címjegyzéket adok.

NÉGYESY László: Magyar verstan. 1886.; BRASSAI Sámuel: Szórend és accentus. 1888.; ARANY László: Hangsúly és rhythmus. 1898.; GÁBOR Ignác: A magyar ősi ritmus. 1908.; JUNKER Henrik: A nyelvritmikai kutatás módszerei. MNy 1940. 4–5. sz.; GÁLDI László: A magyar vers a szabadságharc korában. It 1956.; VARGYAS Lajos: Magyar vers — magyar nyelv. Bp. 1966.; FÓNAGY Iván: Füst Milán: Öregesség. Egy szabad vers zenéjéről. MNy 1967. 4. sz.; SZABÉDI László: Kép és forma. Bukarest 1969.; SZUROMI Lajos: Ady szimultán ritmusa. ItK 1969. 6. sz., valamint Kettős ritmus Vajda János verseiben. Studia Litteraria VIII. 1970.

létrejöttében igenis meghatározó szerepük lehet a magyar nyelv mondattani, alaktani, jelentéstani, hangtani sajátosságainak, közöttük bizonyára olyanoknak is, mint az indulatban fogant nyomatékos mondat Csüry Bálint által megfigyelt és Szabédi László könyvében részletesen elemzett akusztikai tagolódása; továbbá a nyelvben testet öltő gondolatot ún. szólamokba rendező kristályosodási törvények, melyeket Brassai Sámuel nyelvészeti tanulmányára hivatkozva Négyesy László, Arany László, újabban és legteljesebben pedig Vargyas Lajos alkalmazott a versmondattani jelenségek vizsgálatában; vagy éppen az alapvetően hangerősségviszonyokra épülő, jelentéstani szempontból is lényeges szerepű hangsúlyrend, amely a mondattani jelenségekkel szoros összefüggésben tagadhatatlanul jelen van, mégpedig rendszeralkotó minőségben, minden magyar nyelvű költői szövegben.

4. Sok vitára adott alkalmat, korábban az „idealizmus” világnézeti vádját is magára vonta az a nézet, mely szerint a versritmus egész egyszerűen a velünk született, *öszlönös ritmusérzék*, valamiféle elvont ritmusigény születte, így tehát a nyelv jelenségeinek csupán elvárásaink többé-kevésbé megnyugtató kielégítésében van szerepe. Közismert, hogy Horváth János egész verstani rendszere az eszményi „ritmusideál” és a konkrét nyelvi anyag belső feszültségeire épül, s egyrészt az őt követő verstani tanulmányok, másrészt és sokkal inkább az irodalomtörténeti műelemzések szerzői gyakran hivatkoznak erre a szembeállításra. Úgy vélem, e tétellel kapcsolatban sem a szélsőséges állásfoglalás lesz célravezető, hanem érvényességi körének, valóságalapjának gondos körülhatárolása. A magam részéről nem ellentmondást, hanem a versritmus egykori és mindenkori létrejöttének folyamat-jellegeből természetesen adódó dialektikus összefüggést látok abban a tényben, hogy bár a vers hangz viszonyai alapvetően nyelvi eredetűek, a már egyszer vagy többször megvalósult, az egyén vagy a nyelvi közösség tudatában rögződött ritmusformák, versmértékek nemegyszer visszahatnak a nyelvi anyagra, befolyásolják, irányítják az alkotás folyamatát, szabályozzák, néha túlzottan is szűk körre korlátozzák a vershalló vagy versolvasó egyén ritmikai elvárásait. A különböző magyaros sorfajták, kötött metrumok keletkezésével és utóéletével kapcsolatban már Szabédi László is felhívta a figyelmet erre a rendkívül kézenfekvő ismeretelméleti magyarázatra (bár ugyanakkor élesen támadja Horváth János elméletét), de sem ő, sem más nem gondolta végig következetes józansággal a belőle adódó tanulságokat. Igen hasznos lenne, ha — a jelközlés-elmélet szimbolikus összefüggésrendszerét is felhasználva — végére járnánk ennek a problémának, és a folyamatok időbeli folytonosságát a megfelelő helyeken önkényesen megszakítva kijelölnénk azokat a képzeletbeli metszéspontokat, amelyek biztosítják egyrészt a mondattani, másrészt az akusztikai tagolás, egyfelől a nyelvi, másfelől akár a zenei, akár a tudati-lélektani eredet, illetve meghatározottság többé-kevésbé szűkre szabott, de az adott ponton vitathatatlan létjogosultságát.

5. A versritmus eredetének, létrejöttének, esetenkénti kialakulásának időbeli folyamatától mindenképpen el kell különítenünk felépítésének, szerkezeti rendjének, majd pedig közvetítésének és befogadásának más megközelítést igénylő problémakörét. Míg a teremtés, a születés fázisában többnyire a tartalmi, gondolati, mondattani, jelentéstani tényezők hatnak erősebben, addig a megvalósult és életre keltett műalkotás elsősorban *hangzati tulajdonságaival* kelt ritmusélményt. Nem mintha a befogadás egyéb mozzanatai: a szöveg értelme, hangulata, képeltető és képzettársító ereje nem befolyásolnák a hangélmény megvalósulását, de ha már tudományos elemzés céljából a versritmus egyáltalán elválasztható a műszerkezet egészétől, akkor ez az elhatárolás csak az akusztikai hatástényezők kiszűrésével lehetséges. E ponton válhatnak fontossá olyan szerkezeti mozzanatok, mint a viszonylagos hangsúlyértékek rendjének ütemképző tulajdonsága (Szabédi László gondolata), a versdallam metrum-érvényesítő, rendszeralkotó szerepe (László Zsigmond ötlete) vagy éppen a *szótagszám* bizonyos esetekben tagadhatatlan, de minden elvi magyarázattól többé-kevésbé függetlennek látszó, sok fejtörést okozó kötöttségei. Ami ez utóbbit illeti, Négyesy László, Horváth János, Gáldi László és mások ütemtana gondosan és áttekinthetően rendszerezi ezeket a mennyiségi viszonylatokat, sőt, az átlagos irodalmi köztudatban, az iskolai oktatásban tulajdonképpen ezek a számok lennének hivatva arra, hogy képletszerűen jellemezzék legsajátabb nemzeti versrendszerünk természetét. Elméletben ugyan senki sem állítja, de a sematizált elemző gyakorlatban nem ritkán a szótagok számszerű megoszlása a magyaros versmértékek egyetlen lényeges ismertetőjegye. Ez a feltételezés egyrészt csak verstörténetünk egy bizonyos — bár jelentős — időszakára lehetne érvényes, másrészt önmagában meglehetősen semmitmondó, végső soron félrevezető. Mint az előzőkben már említettem, a külföldi verstani szakirodalom egyre általánosabban elfogadott állítása szerint a szótagoknak sem pusztá számszerű előfordulása, sem állítólagos, a fizikai mérések által eddig csak kis részben igazolt, az érzékelőképességre vonatkozó élettani vizsgálatok alapján pedig metrikailag jelentéktelennek minősített időbeli kiegyenlítődése nem hozhat létre tényleges ritmusélményt. Sokkal meggyőzőbbnek látszik tehát az a vélemény, melyet (Rosetti nyelvészeti megállapításaiból kiindulva) egyes külföldi kutatók vallanak, hogy ti. a tisztán képzett szótag maga is két „izre”, mondhatnánk szótagképző, „erős” hangcsúcsra, il-

letve elhomályosult, „gyenge” hangkörnyezetre oszlik, s a tiszta hangképzésű nyelvekben (így a miénkben is) ezt a jól érzékelhető alaphullámzást rétegezi, „modulálja” a hangsúlyos, időmértékes vagy tonális nyomatók nagyobb egységeiben érvényesülő, „szupraszegmentális” rendszere.

6. A verselméleti szintézis alapját képező elvi megállapítások közé minden bizonnyal fel kell vennünk a magyar *verstörténet* alakulásának néhány általánosan elismert, azonos vagy közel azonos megítélésű mozzanatát. Bár kutatóink a versritmus, közelebbről a magyar versritmus keletkezésének eltérő jelenségsoportjait igyekeztek megragadni, munkáikból végső soron kirajzolódnak azok a fontosabb csomópontok, amelyek ismerete megkönnyíti költészetünk technikai fejlődésének időbeli áttekintését. Valószínűek látszik, hogy még a magyar nyelvű írásbeliség első időszakában is, éppúgy mint azt megelőzően, a nyelvi meghatározottság közvetlenebb érvényesülése, a vessorok és a szólamok zavartalanabb egybeesése, a sor- és ütemkezdő nyomatók határozottabb erőssége, ugyanakkor az ütemrend és a szótagszám viszonylagos kötetlensége jellemezte a magyar verset. (Gábor Ignác, Németh László és Vargyas Lajos különleges figyelmet fordít e korszak verstani jelenségeire.) A továbbiakban megindulhatott a természetes kiválasztódás, különböző okokból eltolódtak a különféle sor- és ütemlehetőségek előfordulási arányai. Néhány bizonyítható zenei vagy idegen nyelvi analógiától, tudatos költői leleménytől (pl. Balassi-strófa) eltekintve bizonyára ily módon jöhettek létre a mind pontosabban rögződő kötött metrumok, melyek elterjedése, belső finomodása, a költők által történt gyakori és tudatos alkalmazása jellemző verstörténetünk időben leghosszabb (tovább tagolható), művésziileg is igen jelentős korszakára a XVI. századtól mintegy a múlt század végéig. (Arany, Négyesy és Horváth János óta Vargyas Lajos és Szabédi László könyve tárgyalja a legrészletesebben az ide vonatkozó kérdéseket.) Közben, a XVIII. század közepétől kezdve tömegesen megjelentek és gyors virágzásnak indultak a klasszikus, majd a nyugat-európai jövevényformák, melyek a választékbővítés, illetve a rendszerkeveredés lehetőségét megteremtve egyedülálló metrikai gazdagságot biztosítottak költészetünkben. (Alaki rendszerzésükkel Horváth János, eredetük felderítésével Gáldi László foglalkozott a legtöbbet. A kettős mértékű formák sajátos kérdéseire Szuromi Lajos cikkei irányítják rá a figyelmet.)

Szinte minden európai nemzet irodalomtörténeti és verstani szakirodalmában különleges, új problémákat vet fel a legújabb kor, vagyis lényegében *századunk költészete*. Ez a költészet olyan mélyreható változásokat hozott nemcsak a szemléletmód, hanem a verstechnika területén is, hogy ezek elemzése és értelmezése során új megvilágításba kerül az elmúlt századok költői gyakorlata éppúgy, mint annak az irodalomtudományban lesűrődött elvi alapvetése. A modern költészet verstaniak megfogalmazása olyan törekvés, amellyel szükségszerűen és elkerülhetetlenül együtt jár az elvek korszerűsítésének, a módszerek megújításának igénye. Verselméletünk korántsem tisztázta még a magyar verstörténet e legújabb korszakának sokrétű problematikáját, csupán az látszik valószínűnek, hogy az elemzésre való legfontosabb alapkérdések között olyanok szerepelnek, mint a szabályos versmértékek háttérbe szorulása, a metrum nélküli ritmosos formák eluralkodása, a változatos akusztikai szerkezetű, a szöveg mondatépítkezéséhez (talán éppen a versdallamon keresztül) igen szorosan kapcsolódó erős nyomatók, valamint a kötött metrumok emlékéit idéző, expresszív lüktetésű sorrészetek (főképp zárlatok). Mindezek a jelenségek a századvég lírájában bukkannak fel először, a titok megfjtésének kulcsa azonban kétségtelenül Ady költészetének ritmikái értelmezésében rejlik. Ugyanakkor — főként az úgynevezett szabadversre vonatkozóan — érdemes lesz figyelembe vennünk külföldi, elsősorban francia kollegáinknak azt a véleményét, hogy az „elmozdulás” és a „megfelelés” (mouvement et rappel), a folyamatosság és az ismétlődés a mindenkori költészetnek olyan dialektikus alapjelensége, amely a művészi formaszervezet minden rétegét áthatja, és hol az akusztikum, hol pedig a stilisztikum (pl. szóhasználat, képek, alakzatok) területén jut meghatározó szerephez. A magam részéről úgy vélem, hogy az arányeltolódásnak ezt a lehetőségét a szabadvers, sőt, a prózaritmus vonatkozásában is feltétlenül szem előtt kell tartanunk, anélkül azonban, hogy bármely, hangzati szem pontból is művészi formált szöveget illetően lemondanánk az akusztikai tényezők (például a hanglejtés-viszonyok vagy a kifejező hangmegfelelések) esztétikai érdekű vizsgálatáról. Elképzelhető, sőt, igen valószínű, hogy az elemző kutatás nyomán megállapítható és tudományosan körülhatárolható lesz a modern szabadvers technikájának néhány jellegzetesen magyar változata, s külön-külön jelenségsoportba tömörülnek majd Nagy László vagy Juhász Ferenc archaizáltan tagoló magyaros nyomatókrendű sorai, Somlyó György vagy Vas István belső időmértékkel modulált, érzékeny versszerkezetei, Kassák vagy Füst Milán gondolatrítmusban fogant, inkább melodikus mint nyomatók egységekre rendeződő versmondai.

7. Végül bizonyára ellenvetés nélkül, egyértelmű határozottsággal kerül majd a magyar verselmélet átfogó rendszerzésének alapelvei közé a verselés formai jelenségeinek, metrumainak, metrumváltozatainak, ritmikái lehetőségeinek gondolat- és hangulatkövetítő, *esztétikai junkciója*. (A vers ritmikái szerkezetének sajátos jelentésánára Gáldi László irányította rá a

figyelmet, gyakorlati alkalmazásával pl. Fónagy Iván elemzéseiben, elméleti összegezésével Peczely László munkáiban találkozhatunk.) E rendkívül lényeges, mindenfajta verselmélet létjogosultságát egyedül meghatározó szempont következetes érvényesítése azonban egyelőre sok nehézséggel jár. A dolog természetéből adódóan itt kísért a legerősebben a ködösítő tudománytalanság, az indokolatlan belemagyarázás, a személyes benyomások általánosításának, a formai megoldások túlértékelésének veszélye. Szilárd meggyőződésem, hogy a „vitás verstani kérdések” leíró szempontú tisztázása, a verselméleti nézetek, fogalmak és kutatási irányok összehangolása e téren is ugrásszerű fellendülést eredményez. Különösen fontos, hogy az egyedi műelemzéseken túlmenően sikerüljön feltárunk a versjelentés általánosabb érvényű törvényszerűségeit. Ebből adódhat azután olyan sokat vitatott, vissza-visszatérő problémák megnyugtató lezárása, mint a hangsúlyos versrendszer nemzeti jellege (amelyet Németh László fejtett ki a legemlékezetesebben inkább költői, mint tudományos ihletésű tanulmányában), a dalszerűség és a bonyolult eszmeiség kontrasztjának Arany óta sokak által vizsgált tartalmi — formai vonatkozásai vagy a jambus „elmagyarosodásának” újra meg újra megkísérelt magyarázata.

*

A magyar verselmélet helyzetére, lehetőségeire és távlataira vonatkozó fejtegetések végére érve ismét teljes joggal kérdezhetik: mi lesz a kérdőjelekkel? Van-e mód — legalábbis szerintem — az eltüntetésükre? Tudok-e, de inkább így kérdezném: tudunk-e már világos és végleges választ adni mindarra a bizonytalanságra, nem kérdő, nem is tagadó, hanem határozott állító formában, amit évszázadok költészete, évtizedek tudománytörténete halmozott fel a verstan mai kutatói számára? Nos, megkísérelhetjük, de inkább valami játékos összegező kedvvel, mint a tudományos lelkiismeretet kielégítő elvi biztonsággal. *Szótagszám?* Igen, ha a tisztán képzett magyar szótagok lüktető fonetikai szerkezetét, a beszédszólamok szoros határok között mozgó nyelvi kiterjedését, a verstörténet kiválasztódás útján szabályozódott, kötött metrumokkal dolgozó közbülső nagy korszakát tekintjük; de nem, ha a magyar versritmus minden korban érvényesülő, általános alapelvét, minden hangzó költői szöveg megkülönböztető, lényeges jegyét keressük. *Tagolás?* Többszörösen is igen, ha azt nézzük, hogy egyrészt a versszöveg mondatai többé-kevésbé arányos területmű és eloszlású szólamokba rendeződnek, s a verstörténet, illetve az alkotásfolyamat kezdeti, teremtő szakaszában e gondolat- és mondatrendezésnek központi, meghatározó szerepe lehet, másrészt pedig — a szólamoktól egyáltalán nem függetlenül — a közvetített és felfogott versszöveg hangzati tagolódással, idő-, erősség-, magasság- és hangszínviszonylatokkal, észlelhető sor- és ütemkezdetekkel kelt valóságos ritmusélményt; de nem, ha a tagolást a nyelvünetől valójában idegen szóhangsúlyllyal magyarázzuk (mint Gábor Ignác), vagy pusztán az értelem, a magyaros gondolkodás művének tekintjük (mint Németh László). *Hangsúly?* Igen, ha nemzeti költészetünk két alapvető versrendszerének egyikét, annak tisztán megvalósult, hangzó versmértékeit, szótagokból épülő, nagyobb hangzasesztétikáját vizsgáljuk, és elvonatkoztatunk a hangszerkezetben mindig jelen levő, a versjelentésre mindig kiható más ritmus tényezőktől; de nem vagy csak részben, ha klasszikus vagy nyugat-európai jövevényformáinkkal, összetett, kettős versmértékeinkkel, metrum nélküli ritmusos képződményeinkkel vagy bármely (akár hangsúlyos metrumú) műalkotás teljes hangzasesztétikájával, ritmusszerkezetével foglalkozunk. *Nyomaték?* Igen, sőt, szívem szerint azt mondanám: igen és csak igen, mert ha a nyomatékok úgy értelmezzük, mint a hangzó beszéd- és versszövegek egyes szótagjainak viszonylagos, akusztikai jellegű (fiziológiailag érzékelhető) kiemelkedését, amely elsődlegesen alkalmas a ritmusosan ismétlődő szövegegységek hangzáscsúcsainak, elhatárolásának és egybetartozásának jelzésére, akkor bizvást állíthatjuk, hogy megtaláltuk minden nyelvi ritmus közös rendezőelvét, leírásának, értelmezésének egységes elvi alapját. E felfogás szerint tehát a nyomaték nem hangsúly, legalábbis nem mindig az és nem csak az, hanem többnyire összetett, komplex jelenség, melynek korlátlan mennyiségű, változatos minőségű konkrét megvalósulásai lehetségesek az egyes nemzeti irodalmak, metrumrendszerek, korok, irányzatok, alkotók és alkotói korszakok verselési gyakorlatában; Hogy azonban mégse zárjuk ki a tagadó válasz lehetőségét, hadd utaljak ismételten arra, hogy bizonyos megközelítésben, a versritmus egykori és mindenkori létrejöttének a gondolatok közvetlen lecsapódási folyamatához legszorosabban kötődő, kezdeti szakaszát tekintve nem a nyomatékrend, hanem a versmondattani jelenségek vizsgálata a megfelelőbb és célravezetőbb megoldás.

A válaszadás és összefoglalás e borotvaélen táncoló, bizarr kísérlete után hadd emeljem ki inkább még egyszer és utoljára azt a legfontosabbnak érzett gondolatot, melynek kifejtését előadásom elsődleges céljának tekinttem: úgy vélem, hogy a magyar verselmélet jelenlegi állapotában — az álláspontok részben valóságos, részben és jobbra látszólagos különbözőzései ellenére — szükségessé és lehetségessé vált egy magasabb szempontú, harmonikus szintézis

megteremtése. Ezt az összegezést csak viszonylag hosszú távon, a jelenleginél összehasonlíthatatlanul népesebb kutatógárdával, szervezett, célratörő, közös összefogással lehet megvalósítani. A végrehajtás módja természetesen nem a nézetek és módszerek eklektikus összebékítése, hanem a tényleges és maradandó értékek gondos felderítése, a fogalmak tisztázása, a kifejezések egységesítése, az egyes tételek, összefüggések érvényességi körének pontos behatárolása, a műelemzés, közelebbről a ritmuselemzés gyakorlatának további finomítása, egymás ötleteinek, tapasztalatainak ésszerű, önzetlen hasznosítása.

Ami pedig a tudományág egészét, a magyar verselméleti kutatások közös feladatait illeti, arra vonatkozóan — befejezésül — engedjenek meg néhány ötletet, javaslatot. Minél előbb szükség lenne verstani kislexikonra, népszerűsítő kézikönyvre (legalább az *Ismerjük meg a versformákat!* újabb kiadására), a hazai szakirodalom teljes és a hasznosítható külföldi munkák részleges bibliográfiájára. A kissé távolabbi jövőben meg kellene írni a magyar verselmélet egységes szempontú, kritikai történetét, a magyar verselés történetét (ennek előkészítésére Gáldi professzor úr terjesztett elő átfogó programtervezetet), végül az új, összegező „rendszeres magyar verstant”, az elméleti kutatások és a gyakorlati elemzések eredményeinek korszakzáró szintézisét. Közben folyamatosan láthatnának napvilágot az egyes elvi vagy irodalomtörténeti vonatkozású rész tanulmányok, tudományos igényű vagy pedagógiai célzatú, népszerűsítő elemzések, gépi feldolgozással nyert statisztikai adatok, eszközfontetikai mérés eredmények. Mindezeknek végső soron egyetlen alapvető, változatlan érvényű célt kell szolgálniuk: az irodalomtudomány, az irodalomoktatás, az irodalmi népművelés, egyszerűen a *nemzeti irodalomértés* fejlesztését, megújulását, egészséges kibontakozásának segítését.

Gáldi László hozzászólása: Kecskés András kiváló előadásának legnagyobb érdeme nyilvánvalóan az, hogy nem élte ki a felfogásbeli ellentéteket, hanem először megkereste mindazt, amiben a verstan magyar kutatói nagyjából egyetértenek, s azután ebből az alaphoz kiindulva próbálta felvázolni a további kutatások tervét. Mivel előre sejtettem, hogy terjedelmes szövegének csupán egyes részei kerülnek felolvasásra, a továbbiakban egyszerűen most készített széljegyzeteimet foglalom pontokba, körülbelül az imént elhangzott tételek rendjében.

1. Az előadó próbált ugyan bizonyos különbséget tenni a verstani vizsgálódások egyes területei közt, de talán mégis hasznos lenne pontosabban kiemelni a következő, mintegy egymásra rétegződő kutatási témákat, illetve területeket: a) egyetlen verses szöveg verstani vizsgálata; b) egy író valamely versciklusának vagy verskötetének metrikai-ritmikai elemzése; c) valamely irodalmi korszak verselésének leírása, és esetleg történelmi távlatba való helyezése; d) valamely nép, illetve valamely irodalom versrendszerének vagy versrendszereinek bemutatása; e) összehasonlító verstani kutatások, melyek több irodalom költői termékeit vetik egymással össze (ezt neveztem „*metrique comparée*”-nak egyik, 1962-ben tartott előadásomban). Hangsúlyoznom kell, hogy ezek az elvi szempontból megkülönböztethető kutatásterületek nem tévesztendőek össze a mi konkrét célkitűzéseinkkel, tehát nem akarnak mást tenni az előadás végén kitűzött célok helyébe, bár egy-egy mű s egy-egy költő verselésének vizsgálatát talán az előadónál is fontosabbnak tartjuk.

2. A külföldi kutatások közül nyomatékosan szeretném ráirányítani a figyelmet M. Zsirmunzskijnak, nemrég elhalt nagy barátunknak alapvető munkájára, mely *Введение в метрику* címen 1925-ben jelent meg Leningrádban, s melyet a közelmúltban angolra is készülték lefordítani. E szöveget kiadású könyv volt az első orosz nyelvű tudományos mű, melyet még Párizsban, az École des Langues Orientales könyvtárában olvastam, s amely *A metrum és a ritmus* című, eredetileg az École des Hautes Études-on tartott előadásomra is nagy hatást gyakorolt. Örömmel vallom be, hogy a versnyomaték differenciáltabb átírásának gondolatát Zsirmunzskijtől vettem át, és azóta orosz, francia, olasz és magyar példákra egyaránt alkalmaztam. Mivel Zsirmunzskijnak most említett műve nálunk jóformán teljesen ismeretlen maradt, magyarrá fordítását igen hasznosnak tartanám.

3. Kecskés András némi bizonytalanságot vél felfedezni a metrum és a ritmikai realizáció fogalma körül. Hadd utaljak arra, hogy idevágó nézeteimet azóta magam is tovább finomítottam: néhány évvel ezelőtt a Jakobson-Emlékkönyvben fejtettem ki az úgynevezett tipikus ritmikai realizációk döntő fontosságát. A klasszikus olasz költők, mint például Dante és Petrarca, sohasem csupán endecasillabban gondolkoztak, hanem a nyelvi kifejezés esztétikai igényű megformálását két fontos verselési típusba öntötték, az „endecasillabo a minoré”-ba (4,7; 5,6) vagy az „endecasillabo a maggioré”-ba (6,5; 7,4). Természetesen ezeknek a fő változatoknak további változatai lehetségesek: Attilio Levi szerint több mint 800, az én kis olasz stilisztikám szerint (ha csak a legfontosabbakat vesszük figyelembe) több mint 40. Hangsúlyozni szeretném, hogy mind a metrum, mind pedig valamennyi változata szerintem mindig két-arcú entitás: metrikai jellegű mindaddig, amíg csupán üres keret, „schéma vide”, amelyet a költőnek kell élő nyelvi anyaggal ritmikailag valóságáig varázsolnia. Elvégre maga az alapmetrum

is pontosan realizálódhat egyes esetekben, s ezáltal pusztá keretből élő ritmussá alakul át, jellegzetes hanglejtéssel és mindazon sajátosságokkal, melyek az élő, de bizonyos formába öntött nyelvi anyag természetesen velejárói.

4. Kecskés András előadásának egyik nagy érdeme, hogy végre a verselemzés fontos területének ismerte el a szabadvers vizsgálatát is. Szeretném azonban figyelmeztetni arra, hogy mihelyt a versből hiányzik egy kötött metrum állandósága, azonnal fokozott szerephez jutnak azok a poétikai-stilisztikai versalkotó elemek, amelyek voltaképpen a ritmus genezisében is igen nagy szerepet játszottak. Gondolok például a paralelizmusra, az ismétlés különböző formáira és mindazon stílélmák többé-kevésbé szimmetrikus elhelyezésére, amelyek már pusztá jelenlétükkel is a közönséges közlés szintje fölé emelik a verszöveget, s valóságos belső ritmust kölcsönöznek neki. Emellett persze döntő fontosságúak a különféle hagyományos metrum- és ritmüstörédek, amelyek a szabadversbe is — különösen a sorok zárataiba — mintegy intarziaként ágyazódhatnak be. Szabadvers és kötött vers közt végeredményben inkább csak fokozati különbségek vannak, amint ezt sajtó alatt levő Blaga-könyvem előszavában is kifejtettem.

5. Ami Kecskés András barátom célkitűzéseit illeti, ezekhez csak akkor lehet komolyan nyúlnunk, ha egész irodalomtanításunk — felhagyván az egyoldalú tartalmi elemzéssel — végre a formát is a mű szerkesztésének tekinti, s ennek megfelelően a formai elemzés fontosságát is hirdetni meri. Ameddig egy-egy verssel kapcsolatban nem él világosan az olvasóban a forma szimbólum-értéke (John Hollander szerint „the metrical emblem”, vö. *Style in Language*), addig verstani kutatásaink igazi újjászületéséről szó sem lehet. Írjanak hallgatóink szemináriumi dolgozatokat, diplomamunkákat stb. verstani kérdésekről is, fordítsanak kellő gondot a forma kifejező erejére, s ne azzal büszkélkedjenek, hogy orosz verstant egyáltalában nem kell tanulni, s hogy jó magyar tanárok lehetnek anélkül is, ha az alkaiosz strófának egyetlen magyar példáját sem tudják megnevezni. Minden évben akadok olyan hallgatóra, aki nem tudja, hogy Dante milyen formában írta az *Isteni Színjátékot*, de joggal mehetnének tovább is, azt kérdezvén, vajon ki mit tud az endecasillabo két fő fajanak váltakozásáról Arany Széchenyi-ódájában. Kétséges állítás ugyan, hogy csak nekünk magyaroknak van kétféle, nemzeti és időmértékes verselésünk — a finnek is tudnak fonológiai kvantitáson alapuló jambusverset írni, és trochaikus metrumok adaptációja a vogulban sem lehetetlen —, de kis magyar verstanomnak a Gondolat Kiadótól származó cím e (*Ismerjük meg a versformákat*) ma is olyan program lehet, melyet elsősorban egyetemi ifjúságunk számára kell hirdetni. Minden jelentősebb hagyományos versformának van az egyes alkalmazások láncolatából kialakuló önálló története, mely része nemcsak az irodalomtörténetnek, hanem nemzetünk művelődéstörténetének is.

Vargyas Lajos hozzászólása: Kecskés András összefoglalásának az a célja, hogy létrehozzon valami közös megegyezést a ritmikai irodalomban — ő ugyan általánosságban verstanról beszél, de egész előadása a ritmus problémáival foglalkozik, — és hogy kialakítson valami szintézist az egymásnak ellentmondó nézetek között. Ezt az igyekezetet a magam részéről messzemenően támogatom, természetesen nem azon az alapon, hogy kiszámítjuk a különböző nézetek távolságának felezőpontját, és ott állapítjuk meg az igazság jelenlétét, hanem hogy gondosan mérlegelünk minden érvel — nem álláspontot, — és hogy fontos vizsgálatokat szervezünk, amelyek ha nem is döntenek el, de esetleg valamilyen szempontból továbbviszik a vitás kérdéseket.

Nem gondolnám viszont, hogy erre az összefoglalásra és szervezésre a ritmikai irodalom beláthatatlan nagysága szorítana bennünket, az információ-tömeg feldolgozhatatlan felduzzadása — nemcsak hazai vonatkozásban, hanem akár nemzetközileg is. Távoll vagyunk mi még a természettudományok gondjaitól, nem szükséges lemásolnunk az ő vészharang-kongatásukat. Ha valaki rászorul segítségre a ritmikai irodalom áttekintésében, az vagy csak saját hibájára hivatkozzék, vagy — mint magam — más irányú elfoglaltságára. Azt sem hiszem, hogy csak neki kell kissé gyürkőznünk az ellentmondó nézetek megrostálásának, s máris sikerül „egyértelműen tisztázni”, ki mennyivel járult hozzá hasznosan a magyar versritmus kérdéseinek tisztázásához. De a szerényebb kilátás — valami egyetértés felé való közeledés reménye — is elég ahhoz, hogy egy ilyen kísérlet mellé felsorakozzunk.

Azonban már a kiindulásnál világosan kell látnunk, hogy eddigi vitáink nem a verstan „különböző területein dolgozók” között voltak, akik nem tudtak egymás eredményeiről, s most arra van szükség, hogy ezeket a részterületeken elért eredményeket összeegyeztessük. Hiszen ami ellentmondás és vita eddig kialakult a verstanban, az éppen ez és ugyanazon területen — a magyar versritmus mibenlétének és megnyilvánulásainak értelmezése körül — folyt, tehát egyetlen fontos, központi — ha tetszik, „rész-” — kérdésben, s a vitázók nagyon is számon tartották egymás véleményeit. Nemigen marad tehát hátra más, mint a „helyes” és a „hibás” nézetek elválasztása, vagyis lényegében értékelés, válogatás. Az viszont kívánatos,

Amikor az előadó kérdőjelet tesz a kiegyenlítődés mellé, egyszersmind elfogadja Szabédi hangsúlyelméletét, amely eltérő magyarázatot ad az ütemalakulásra. Nehezen fogadható el ugyan, hogy a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozása és fokozatos gyengülése után miért kell egyszerre erősebb hangsúlyt föltenni az 5. szótagon, „lélektani alapon”, mint előzőleg. De súlyosabban esik a latba, hogy ugyanez az elképzelés teljesen csődöt mond az ötszótagos szavak-szólamok „kettéválása” esetében, amikor is egy hangsúlyos után két hangsúlytalan szótagnak kell következni, és ezután kell megint „lélektani alapon” nagyobb hangsúlyt tenni a 4. szótagra. Ez az elmélet egyszerűen nem felel meg a tényeknek. Ugyanakkor a tények a kiegyenlítődés elméletét tökéletesen alátámasztják. Azt hiszem, tényként kell elfogadnunk pl. azt a megfigyelést, hogy a 3+2 tagolás lágyabb, elmosódottabb, mint az éles 4+2 vagy 4+3, amit csakis a kiegyenlítődő részek különböző aránya okozhat. Ezeket a jelenségeket, ill. megfelelő értékelésüket én sokkal erősebb bizonyítéknak tartom, mint a műszeres mérések kellőképpen nem értékelhető adatait. Mi, zenészek sokszor tapasztaljuk, hogy a ritmus akkor is világosan felfogható, amikor a szabad előadás teljesen kiforgatja eredeti mivoltából, és pontosnak érezzük, amikor a metronom ellenőrzéséből kiderül, hogy valójában nincs is jelen. Ebben a tekintetben a lélektan még nem adott végleges magyarázatot, és egyelőre sokkal biztosabbnak látszik olyan kísérletekre bízni magunkat, amelyek a ritmusjelenségeknek ilyen vagy olyan változtatásával előálló és ránk gyakorolt hatását próbálják elemezni.

Természetesen azért továbbra is vallom, hogy kísérleljk meg az olyan jelenségeket is, mint az időtartamok kiegyenlítődése, műszerekkel is ellenőrizni. Az ilyen kísérleteknél azonban nagyon fontos a helyes módszer és a helyes értékelési mód. Már Fónagy Iván bizonyos műszeres kísérleteiről megírtam, hogy egzaktabbnak tartottam volna, ha nem egy-egy kiválasztott — mélyo kitűnő — színésznek előadásán vizsgálta volna a ritmus alakulását, minthogy ők már eleve befolyásoltak bizonyos irányban, hanem több iskolázatlan embernek és gyerekek ösztönös kiejtésén, versmondásán, versolvasásán. Nagyon érdekes volna, ha valaki Zrínyi ritmusait ilyen felmondóktól mérné le — egyrészt tagolatlan szöveggel, másrészt a tagolás bejelölésével — és abból próbálná megállapítani, hogy a szólamok szerinti ritmizálás hogy érvényesül, ill. érvényesül-e egyáltalán. Különbözn is úgy gondolom, hogy a mérések közben sok olyan körülmény merülhet föl, amire nem is gondolunk előre, s ami ilyen vagy olyan irányban befolyásolja azok eredményét. Tehát szükséges volna, hogy azokon nemcsak olyanok vennének részt, akik a kérdést cáfolni kívánják, vagy akik számára az közömbös, hanem olyan is, aki azt bizonyítani kívánja.

Az elmondottak alapján is, de egyébként is úgy vélem, nem befolyásolhat bennünket a külföldi ritmus-kutatások minden eredménye. Legfeljebb annyiban, hogy újabb szempontokat kaphatunk vizsgálatainkhoz, de semmi esetre sem abban, hogy amit indoeurópai nyelvek tulajdonságai alapján megállapítanak, azt szentírásnak tekintsük a magunk számára. Ezentúl is óvatosságra intenek a legújabb francia verselésre vonatkozó kutatásokkal szemben. Ugyanez vonatkozik persze a legújabb magyar versek ritmus-tanulmányozására is. Nem vonom kétségbe az ilyen kutatások szükségét, sőt magam is aláírom. De tisztában kell lennünk azzal, hogy a modern versben a költők szándékosan törekednek a tiszta ritmus elkerülésére, megszüntetésére. Amennyire fontos ennek a verselésnek megítélésére, hogy lássuk, milyen törvényszerűségek érvényesülnek benne, annyira nehéz volna éppen ebből a verselésből levonni a ritmus alaptörvényeit. Előbb tisztán kell látnunk azokat a verstörténet olyan szakaszaiból, ahol ritmus és ritmusból alakuló formák világosan érvényesülnek, s csak azután mehetünk át arra a területre, ahol annak félig, alig vagy kevéssé érvényesülő jelenségei közt kell rendet teremteni.

Említi az előadó a számítógépekkel végzendő ritmusvizsgálatokat is, és azt várja tőlük, hogy a számítógép „példátlan mennyiségű objektív tényanyagot” fog szolgáltatni a kutatóknak. Azt hiszem, ez tévedés. Nem a gép szolgáltatja az objektív tényanyagot, nekünk kell a gépbe betáplálni példátlan mennyiségű tényanyagot, hogy azt értékelje az általunk megadott programok szerint. Egyelőre nem látom, milyen ritmikái jelenségeket lehet a gép memóriájába bevinni, ez ti. az egyik legfontosabb probléma a számítógépek társadalomtudományi alkalmazásában. Ha ezt megoldottuk, akkor jelentkezik a következő probléma: mit kérdezzünk a géptől és hogyan. Kétségtelen, ennél a lépésnél merül föl az az igény, hogy problémáinkat úgy fogalmazzuk meg, ahogy addig nem kellett; számtani műveletek számára egzaktt módon. Az eddigi zenéi kísérletek is megmutatták, hogy itt találja magát szemben a kutató egyszerre olyan követelményekkel, amelyekkel eddig nem találkozott. Egyszerűnek, természetesnek látszó kérdések válnak bonyolulttá, addig használt meghatározások használhatatlanná, még a zenében is, ahol pedig a számítógép használata az összes társadalomtudományok közül a legkönnyebb, lévén a zenére vonatkozólag már régóta érvényben egy szimbólumrendszer, a kottafírás, amit nagyon könnyű a számok világába átteni. Nem tudom, ugyanolyan könnyű lesz-e a nyelvi ritmusjelenségeket is bevinni a gép memóriájába, mint a leköltözhető dallamokat. Nem tudom továbbá, lesz-e olyan ellenőrzési módszer a versritmus programjaira is, mint a zenében, ahol a géppel *szerezetett dallamokkal* meg lehetett tudni, helyesek voltak-e a stíluselemzés vagy

valami zenei jelenség elemzésének szempontjai. Mindenesetre jelenleg azt látom, a társadalomtudomány dolgozói valami csodát várnak a számítógéptől, olyasféle segítséget, ami mentesít minket a gondolkodástól, illetőleg ami valamiféle rajtunk kívül álló és teljesen objektív döntőbíráskodást tud hozni vitáinkban. Az én tapasztalatom az, hogy olyan mértékben tud helyes feleletet adni, amilyen mértékben tisztázottak már saját elméleti elképzeléseink. Csak esetleg sokkal bonyolultabb kérdésekben, sokkal rövidebb idő alatt ad feleletet. Ez a rövidebb idő azonban nem vonatkozik az előkészületekre, mert ott veszítjük el azt, amit a végső lépéseknél megnyerünk: az adatok bevitele a memóriába ugyanis hosszadalmas és költséges folyamat, és éppen a versritmus esetében meg kell előznie hosszadalmas és nagyon elmélyült szellemi munkának.

Néhány apróbb ellenvetést is szeretnék tenni fogalmazási részletekkel kapcsolatban. Szerinte gyakrabban találkozunk hagyományos, *leszűrt* fogalmakkal, mint újakkal. . . . Kérdés, „*leszűrt*” fogalom helyébe jöhet-e új? A terminológia egységesítésében én vitatnám a „*metrum*” újabbban terjedő alkalmazását, . . . mert a klasszikus verselés kifejezése, és így félreértése ad alkalmat, másrészt éppen úgy vonatkozott a ritmus-mintára, mint a megvalósításra. Szerintem „*mintá*”, „*képlet*” megfelelőbb. Az új verselésen kívül nem tartom érvényesnek, hogy „*az alkotásnak nincs egyetlen, meghatározott ritmusszerkezete*”. Azt sem hiszem, hogy a „*nyomaték*” szóban megtaláltuk volna a ritmus közös rendező elvét, csak legföljebb olyan határozatlan tartalmú megnevezést, ami semmilyen irányban sem kötelez. (. . .) S nem értem, mit értsünk azon, hogy „*nem a nyomatékrend, hanem a versmondattani jelenségek vizsgálata*” célravezetőbb a primitív verselésben. (. . .)

Most végigmegegyek az előadónak azokon a pontjain, amelyeket a mindnyájunk által elfogadható közös alap pontjaiként terjeszt elő. Helyesléssel fogadom az 1. pontot, hogy a vers hatása a hangzás fizikai összetevőitől függ, s hogy ezeknek esztétikai szerepe van. A 2. pontra nézve már az előző részben leszögeztem az álláspontomat, itt csak annyit teszek hozzá, hogy elsőnek hívtam fel a figyelmet a két ritmusrendszer jelentőségére nyelvünk ritmusalkotó sajátosságainak vizsgálatában, s a kétfőnek egyszerre való érvényesülését, egymásba olvadását is példákön elemeztem. Ugyanígy talán fölösleges is említenem egyetértésemet a 3. ponttal kapcsolatban: a ritmus nyelvi meghatározottságát én vallottam legélesebben. A 4. pont abban a fogalmazásban, ahogy az előadótól hallottuk, szintén elfogadható. Nem ideális vagy ösztönös ritmusérzék van, hanem a nyelv tulajdonságaiból mindenki számára magától értetődő ritmus megérzése, amit természetesen befolyásol, tudatosít a hallott, tudott versek már megvalósult ritmusa is, sőt az már mint előre meglévő képlet is élhet az ember tudatában, amihez mindent igazítani próbál. Az 5. pont azonban még vagy vitára szorul, vagy fogalmazási tisztázásra, mert tulajdonképpen nem is látom benne világosan az előadó álláspontját. Egy részében azonban ellene is kell mondanom. Nem tudok ritmusalkotó jelentőséget tulajdonítani annak a nyelvészeti megfigyelésnek, hogy a szótagon belül is van egy csúcs és egy gyenge rész. Még ha ez a magyar szótagban is megállapítható volna, akkor is nehéz összeegyeztetni az egyes szótagok erősségéből és mások gyöngeségéből kialakuló ritmust *minden egyes szótagon belül jelentkező* erős és gyenge rész váltakozásából. A 6. pont az, amelyben aránylag leginkább egyetértenek a verstannal foglalkozó szakemberek: ti. hogy verstörténetünkben megállapítható egy fokozódó szabályozódás, s hogy ez, meg a különböző korokban átvett idegen formák elterjedése szabja meg a fejlődést és a korszakokat verstörténetünkben.

Amit itt a legújabb kor verstani vizsgálatáról mond, az előbbieket fenntartásával magam is szükségesnek tartom. Talán szintén nem kell hangoztatnom a 7. ponttal való egyetértésemet: számos verselemzésem és versrészlet-elemzésem bizonyítja, hogy mindig vizsgáltam a ritmusnak és más hangzéselemeknek esztétikai hatását, illetőleg mindig számoltam ezzel a hatással.

Ezek szerint tehát magam is hozzá tudok járulni egy közmegegyezés bizonyos alapelemeihez. De fenn kell tartanom továbbra is azt a véleményemet, hogy a ritmuskérdések eldöntése egyik vagy másik irányban csak *új érvek* alapján történhet, vagy a régi érvek *tarthatatlanságának kimutatásával*. Hogy visszatérjek előbbi példámra, a kiegyenlítődés elméletét nem lehet azon az alapon elvetni, hogy egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk mindazokat a megfigyeléseket, amelyeket alátámasztására felhoztam, és mindössze más nyelvek más versrendszerével kapcsolatos mérések eredményeire hivatkozunk. Viszont meg fogok hajolni minden olyan érvelés előtt, amely azokat a megfigyeléseket más tapasztalatokkal cáfolni tudja, vagy olyan magyarázattal szolgál, amely más erő működésével jobban képes magyarázni őket. És végül legyen szabad figyelmeztetnem a régi mondásra is: *argumenta non numerantur sed ponderantur*. Ilyen kérdésekben nem szavazás, nem szakemberek ilyen vagy olyan számszerű csoportosulása dönt, hanem tények és érvek. Ezt szeretném a kialakuló egyetértés módszertani alapfeltételül ajánlani.

Szuromi Lajos hozzászólása: A magyar verstantudomány közvetlen s távolabbi jövőjére nézve egyaránt lényeges elvi-gyakorlati szempontok nagyszabású rendszerezése Kecskés András munkája. A tervek, amelyek a rendelkezésre álló erőkhöz mérten megvalósíthatók, nem futhatnak zsákutcába akkor sem, ha a verstan kutatói között többször lényeges elméleti-elvi különbségek vannak. A tudományág perspektíváját másodrendű motívumok erőltetett védelmével nem volna szabad veszélyeztetni. A kutatók összefogása nem lehetetlen, ha a körülhatárolt elméletek találkozási pontjait megkeressük. A személyes törekvések sorsa lényegében összefonódik a közös munkálkodás sorsával. Most, amikor a kutatók között végre személyeskedések nélküli hangnem bontakozott ki, Kecskés András összefogást, szintézist sürgető terve hitelt érdemel.

Jó volna azonban az intenzív kutatók bevonásával a legfontosabb elméleti kérdésekről néhány alapos szakmai vitát rendezni, mielőtt a nagy program éveket kívánó impozáns munkája a gyakorlati megvalósulás küszöbéhez érkezne. Kecskés András előadásának címében több ilyen fontos elméleti kérdés látható, kár, hogy végül is nem ezekről folyt a beszéd.

Néhány lényegesnek érzett gondolathoz a következő megjegyzéseket fűzném. Az előadás (sejthetően a metrumstatistikai vizsgálódások hatásaként) szkeptikusan nyilatkozik a versek *egyértelmű* metrikus leírásával kapcsolatban. Ha jól értettem, a szerző azt is megkockáztatja, hogy valójában egyetlen versnek sincs saját metruma. Nézetem szerint e felfogás tarthatatlan. A verstani leírás mindenkor törekvése a műben munkáló, objektíve megismerhető ritmus egyértelmű bemutatása, s ahol van, a ritmus részeként a metrum egyértelmű megállapítása. Munkánk célja e leírás, ösztönzője pedig az ennek hitelességébe vetett hit. Az interpretáció sem könnyű, mégsem adjuk fel a mű egyetlen igaz jelentésébe vetett hitünket, akkor sem, ha tévedések esélyei ijesztenek. A ritmusértelmezések szubjektív vonulata mellett sem mehetünk el közönyösen, a verstannak azonban tudományos hitele függ attól, hogy a művek objektív ritmusvilágát igyekezzék egzakt módszerekkel földeríteni.

A gépi vizsgálatok azonban nem azonosak ezekkel az egzakt módszerekkel. Szükség van rájuk, de csak az emberi érzék és logika rendkívüli ellenőrzése mellett. A mechanikus vizsgálatok tömeges eredményei az ésszerű ellenőrzés lehetőségétől könnyen megfoszthatják az embert, s a tudományág ezen iránya a viruló manipulációs elemzéseknek könnyen nyújthat áltudományos fedezetet. A soron belüli choriambusok egy gépi vizsgálat során könnyen válhatnak trocheus + jambus, vagy akár daktilus + csonkaütem kapcsolatává. S hol vagyunk még attól, hogy a jambizált vagy trochaizált spondeusok, a metrumkeveredés számtalan bonyolult esete a gépi vizsgálatban is emberi figyelmet nyerjen? A gépi programozás fejlesztése még hosszú ideig hitelesebb feladat marad, mint a gépi eredmények gyakorlati fölhasználása.

Vargyas Lajos szólamelmélete nézetem szerint az egyetlen megoldást ígérő elmélet a verstan legsúlyosabb kérdéseinek egyikére, a *szótagszám-őrző* verselésre nézve. Úgy vélem, hogy bizonyos időbeli kiegyenlítődési tendencia nemcsak a soron belül, hanem a sorok között is létezik. Periodusok között is. A *rim* elsőrendű funkciója ezen időbeli egységek (sorok, periodusok) határának kijelölése, ritmikus jelzése. Érdekes bizonyosságát látom ennek abban, hogy a klaszszikus sor- és stórfaváltozatok köréből a rimes nemzeti verselés mindenkor a szótagszámartató változatokat vette át, míg a változó szótagszámú típusok (hexameter, pentameter) a rimet nem túrték (leoninus-probléma). Időmértékes monometrikus változatban a változó szótagszámú sor- és stórfatípusok is otthonra lettek az európai hangsúlyos költészetekben, különösen nálunk; a rimesek azonban csak úgy, hogy részben vagy egészben bimetrizálódtak, s ezért a klasszikus típusokból a szótagszámőrzőket vették át. Az időmértékes versek metrikai leírása a bimetrizálás felismert hatalma miatt alapvető revízióra szorul. Ebben az irányban legtöbbre eddig Gáldi László Szenczi Molnárról és Petőfiről írott tanulmányai jutottak.

A metrikai leírás fogalomkészlete nagyjából kialakult, Gáldi László és Kecskés András terminus technicusai gyakorlatilag is beváltak.

Végül hangsúlyozni szeretném azt a meggyőződésemet, hogy a verstan nem maradhat pusztán elméleti stúdium. A funkcionális elemzés számára kell megbízható „eszközök” teremtése, s a gyakorlati elemzésben a számszerű képletek is életre kelnek. Nehéz s nemegyszer nehézkes tudomány még a verstan, arra kell törekednünk, hogy a gyakorlati siker reményével vonzóvá tegyük. Költészetünk számos övezete várja már a verstanban is fölkészült elemzőket, sikerrel bízhatva. Péczely László nagyszerű kezdeményezése egyúttal célt is jelöl, a költészet mélységeit és magasságait tárva ennek az egyelőre száraz, mostoha tudománynak a művelői elé.

Kecskés András válasza: Nem vállalkozhatok arra, hogy a válaszadás jogán akár csak érintsem mindazokat a kérdéseket, amelyek e számomra rendkívül izgalmas és tanulságos vita során felvetődtek. Bár az általam javasolt szervezett kutatás, a verstani szintézis érdekében való közös összefogás ügyében a felszólalók többsége igen óvatosan foglalt állást, mégis úgy

vélem, e mai alkalom is a Gáldi professzor úr által „ökumenikusnak” nevezett elvi tisztázódáshoz, közös ügyünk, a magyar verselmélet továbbfejlesztéséhez segített közelebb bennünket.

Mind az egyetértő, mind a bíráló és kiegészítő megjegyzéseket köszönettel elfogadva szeretném kiemelni azt a néhány alapproblémát, amelyre mostani beszélgetésünk különösképpen ráirányította a figyelmet. Mintegy tíz évvel ezelőtt magam is Gáldi professzor úr cikkeiből tanultam meg különbséget tenni *metrum* és *ritmus* között. Most mégis úgy érzem, nincs közöttünk teljes egyetértés e fogalmak értelmezését illetően. Szerintem egy mű egyedi ritmusának jellemzéséhez nem elegendő a költő által alkalmazott „tipikus ritmikai realizációk” figyelembe vétele. A ritmus több ennél: időtartam-, erősség-, hanglejtés- és hangszínviszonylatok bonyolult játéka. Javaslom, hogy a kötött versmérték (*metrum*) és a megvalósult komplex ritmus fogalmához kapcsoljunk tudatosan egy közbülső kategóriát: a *metrumváltozat* fogalmát. (Az egy *metrum*hoz tartozó lehetséges változatok összességét valamikor „szuperstruktúrának” nevezte Gáldi László.) Így pl. a 4/2, 3/3 stb. osztású félsorok és ezek kombinációi nem „ritmikai realizációk”, hanem egyazon *metrum* (pl. a Toldi-vers) változatai, de az esetleg rájuk rétegződő *tracheusi* vagy *choriambusi* tendenciák már nem a *metrum*, hanem a ritmikai összhatás tényezői.

Vargyas professzor úr hozzászólásában kiemelt problémaként kezelte a *kiegyenlítődség* kérdését. Megvallom, a Vargyas-koncepció hangsúlyellenességét ma sem tudom elfogadni, a szólamtagolást, a nyelvi anyag versbeli elrendeződését illetően azonban alapvető jelentőségűnek tartom Vargyas Lajos elméletét, s dolgozatomban többször is a javasolt szintézis egyik lényeges összetevőjeként említettem. Nem vetem el a kiegyenlítődség lehetőségét sem, ha a fizikai és fiziológiai mérések igazolják ezt a feltevést. (Vö. Fónagy—Magdics: *Beszédsebesség, szólam, ritmusérzék*. MNy 1960. 450—458.) Nem hiszem viszont, hogy a magyar ritmusra vonatkozó eddigi elméletek „egy és ugyanazon területen” mozogtak. A *versmondattan* mindenképpen csak a ritmikai problémák megközelítésének egyik lehetősége. Ami pedig a külföldi eredmények hasznosítását illeti, bizonyos elvek, ötletek és összefüggések az *általános verselmélet* szintjén is érvényesek lehetnek. Ezek észrevétele és felhasználása a hazai verskutatásnak is előnyére válhat.

Szuromi kolléga emelte ki a gépi elemzés, az objektív ritmus és a szótagszám kérdését. *A gépekről*, azt hiszem, nincs mit vitatkoznunk. Csodát nem várhatunk tőlük, a gondolkodástól nem mentesítenek, de azt sem állíthatjuk egyértelműen, hogy minden gépi elemzés eleve irreális. A tőlük nyert adatok mennyiségét tekintve a gépek igen hasznosak lehetnek, s ahhoz, hogy esetleges alkalmatlanságukat kellőképpen bizonyíthassuk, még sok-sok próbálkozás negatív tapasztalatára van szükségünk. A ritmikai formák *objektívitása* alapvetően filozófiai probléma. Úgy vélem, a már kialakult, ismert, elsajátított ritmusformáknak és a velük kapcsolatos ritmikai elvárásoknak van bizonyos értelmű objektívitása. Ez azonban csak a ritmusformák eszmei (virtuális) létére vonatkozik, a konkrét megvalósulás mindig tartalmaz alkalmoszerű, véletlen, egyedi mozzanatot. A *szótagszámot* illetően azt szeretném hangsúlyozni, hogy a hangzó vers ritmikai egységeinek, például ütemeinek érzékeléséhez nem elegendő a szabályozott számszerűség. Az időszakasznak *határa* van, s ezt a határt akusztikai ikiemelkedésnek, nyomatéknak (esetleg szünetnek) kell jeleznie. A magyar nemzeti verselésben is minden bizonnyal a *nyomatéktrend* az elsődleges, a szótagszám szabályozódása csak egy adott dőszakhoz kötődő mellékjelenség.